

Катерина КАРАЩУК,
державний виконавець
відділу примусового виконання рішень
Департаменту Державної виконавчої служби
Міністерства юстиції України,
здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Ключові слова: тлумачення права, правова термінологія, зміст правових норм, юридичний термін, юридична мова, адміністративний процес.

Важливість ґрунтовного дослідження теми тлумачення норм права пояснюється передусім прогресивними змінами у розвитку суспільства, прагненням до розбудови правової демократичної держави. На сьогодні в правовій державі вкрай необхідне кваліфіковане наукове тлумачення норм права всіма суб'єктами. Адже від того, яке смислове навантаження надається певному юридичному поняттю, залежить ефективність правозастосування і врешті-решт – порядок у державі.

Темі юридично-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів присвячено наукові праці Л.І. Чулінди. Питання про принципи судового адміністративного процесу та тлумачення термінів, що вживаються під час його здійснення, вивчали В.С. Стефанюк, Б.П. Курашвілі, Ю.А. Тихомиров.

Саме юридичне трактування має вирішальне значення у правореалізаційному процесі та впливає на його результат. Ось чому мета цієї статті – висвітлення деяких аспектів тлумачення норм права.

Юридичне тлумачення у процесі реалізації норм права завжди є формальним, тобто має вигляд офіційного документа. Даний факт обумовлений тим, що адміністративні органи повинні завжди діяти у межах доктрини, діяти тільки у межах дозволеного законодавством та дотримуючись правил діловодства. Ця теза зафіксована у Конституції України. Так, згідно зі ст. 19 Конституції: «Органи державної влади та органи місце-

вого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України» [1, 6]. Ось чому правозастосовна діяльність адміністративних органів щодо юридичного тлумачення завжди ґрунтується на принципах суворого позитивного права, тобто права «писаного», зафіксованого на папері, відображеного у кодифікаціях і такого, що обов'язково має офіційний статус чинного закону України.

Тому, як зазначалося, тексти, які тлумачить правник у процесі правозастосування, зокрема й щодо адміністративного права, по-перше, мають письмову форму, по-друге, посадова особа, яка тлумачить норми права, здійснюючи цю діяльність на законних підставах, не може відійти від тексту законодавства, застосовуючи диспозитивне тлумачення. Адже наслідком такого кроку може стати порушення умов згаданої вище доктрини та її позитивістських засад.

На практиці існує багато способів перевірки, порівняння та звіряння результатів тлумачення посадовими особами норм права в межах адміністративного процесу. Офіційні тлумачення такого виду правовідносин існують у формі постанов та ухвал Верховного Суду України, постанов Конституційного Суду України, правової доктрини тощо.

Головна наукова теорія, на яку при здійсненні тлумачення права орієнтуються адміністративні органи та адміністративні суди, – це система поглядів щодо з'ясування наміру законодавця. Така наукова доктрина ґрунтується на іншій, у якій прописано,

що тільки головний «утримувач влади», суверен, має право видавати закони, обов'язкові для всіх.

Приміром, згідно з релігійними легендами більшості народів світу, саме Бог чи його посланці надали людям перші та основні закони. Так, іудаїзм, іслам та християнство проповідують, що закони для людей Бог передав через Мойсея, з індуїзму та буддизму знаємо, що закони до людей прийшли від Бога та вчителя Ману, а до прадавніх шумерів – від Бога-риби Оанасеса. Пізніше закони видавали також суверени, а саме королі, царі, тобто верховні правителі країн. Під час буржуазних революцій, коли формою правління переважної більшості країн стала республіка, вважалося, що народ республіки є сувереном, закони видає найвищий представницький орган народу – парламент.

Така доктрина діє і в Україні. Згідно зі ст. 5 Конституції України: «Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1, 4]. І суверен дбає про загальний добробут та справедливість, тому саме він і його воля мають вирішальне значення при тлумаченні юридичних текстів – це правова аксіома. На цьому неодноразово наголошували науковці більшості країн світу, зокрема і країн англосаксонської системи права. Так, в одному давньому трактаті Бішоп, розвиваючи звичайне формулювання, слушно зауважив: «Головна мета всіх норм тлумачення законів – з'ясування наміру законодавця, або, точніше, значення, що його суб'єкт уповноважений розуміти як таке, яке мав на увазі законодавчий орган» [2, 269].

Однак ця доктрина виявлення «волі законодавця» як вищого стандарту добробуту і справедливості (хто як не народ в особі парламенту знає, що йому добре та справедливо?) має свої вади. Необхідно виходити з того, що зазвичай той, хто тлумачить юридичні тексти, має приймати рішення на підставі обмеженої кількості даних, відображених в законі та/або підзаконних нормативних актах. Авторами законів нерідко бувають кілька осіб або вони видаються на підставі типових законів. Ось чому необхідне нейтральне

тлумачення. З огляду на це слушною є думка науковців, що взагалі проблеми тлумачення юридичних текстів не можуть бути вирішені через звернення до авторів тексту. І ця думка реалізується на практиці. Так, в Україні для офіційного тлумачення законів звертаються не до парламенту за автентичним тлумаченням («автентичне» (гр.) – авторське) як автора законів, а до Конституційного Суду як єдиного органу державної влади, що має право здійснювати офіційне тлумачення законів [1, 46].

Для тлумачення змісту правових норм їх об'єднують за спільними ознаками.

Залежно від об'єкта дослідження застосовують способи тлумачення, відомі науці як [3, 25]:

- системне тлумачення: коли висновки роблять на підставі того, яке місце посідає правова норма або окремий вираз у системі права, або на підставі того, як регулюється це питання у системі права;

- історичне тлумачення: ґрунтується на відомостях про походження правової норми та традиціях;

- функціональне тлумачення: виходить з реальної або передбачуваної функції, визначеної у певному нормативному акті, та тих цінностей, захисту яких повинна слугувати дана правова норма;

- логічне тлумачення: передбачає використання законів і правил логіки для з'ясування справжнього значення правової норми, яке іноді повністю не відображає її суті;

- граматичне тлумачення – це сукупність прийомів, спрямованих на з'ясування морфологічної та синтаксичної структури тексту акта, виявлення значення окремих слів і термінів, граматичного змісту всього речення. Термін «граматичне тлумачення» найбільш уживаний, однак у доктрині права зустрічаються інші назви «граматичного тлумачення», в яких використовуються такі прикметники, як «текстове», «текстуальне» (І. Грязін) [4, 21], «термінологічне» (І.Є. Фарбер) [5, 42], «словесне» (Т.В. Губаєва) [6, 23], «філологічне» (використовувався Н.Д. Дурмановим як синонім «граматичного» [7, 105]; Г.Т. Ткешеліадзе, з теорією поділу його на «лексичне та граматичне» [8, 93]); «мовне» (А.Ф. Черданцев [9, 39], М.І. Хабібуліна [10, 91]). Російський науковець Т.В. Кондрашова

також вивчала проблеми судового і законодавчого тлумачення норм права [11, 9]. Однак ми в цій статті вживатимемо термін «граматичне тлумачення», тому що саме він використовується в рішеннях Конституційного Суду України як такий, що вживається в законах України.

Вважається загальноновизнаним, що правове тлумачення починається з граматичного способу тлумачення, з аналізу мовної форми вираження норми права [12, 134]. Ця правова аксіома ґрунтується на тому, що формою нормативних актів та актів адміністративних органів у правореалізаційному процесі є письмова, тобто виражена графічними знаками за допомогою мовних засобів. Воля законодавця, процес його мислення також виражаються за допомогою мови.

Юридична мова має свої особливості. Так, розбіжність між юридичною мовою та непрофесійною полягає у семантичному та стилістичному аспектах, а також у функціях кожної з них. Літературна мова – це мова, яка слугує для передачі інформації, для зародження почуттів, емоцій тощо. У юридичній мові поряд із правовими термінами використовуються слова з літературної мови, але з іншими цілями: або з метою кваліфікації правовідносин, або з метою настання та чіткого регулювання наслідків у правовідносинах. Тому при тлумаченні граматики права використовуються інструменти для тлумачення літературної мови, наприклад, тлумачні, етимологічні словники іншомовних слів, інші різновиди словників, однак разом із тим вживаються також терміни, визначені в чинному законодавстві та/або в доктрині (науці) права.

Розпочинаючи роботу над граматичним тлумаченням, науковці [13, 19] радять: «Для тлумачення законодавства в адміністративному процесі потрібно мати офіційний текст закону чи підзаконного акта, який має юридичну силу, із усіма внесеними поправками». Кожен розділовий знак, кожен сполучник, кожен прийменник можуть мати вирішальне значення. Як приклад можна навести загальновідомий вираз про царський указ із резолюцією «Стратити неможливо помилувати». Від того, де поставити кому, докорінно змінюється зміст резолюції, а відповідно подальша доля людини.

Про значення орфографії і пунктуації [14, 8], а також правильне вживання сполучників, дієслів та дієприкметників доконаного та недоконаного виду у юридичному тлумаченні завжди наголошують науковці, тому що правова мова підпорядковується загальним правилам граматики, семантики тощо. Наприклад, до викладу нормативних актів висуваються вимоги, щоб мова їх була зрозумілою, чіткою, лаконічною, доступною, точною, літературною, з додержанням офіційного стилю, правильним застосуванням правової термінології [15, 17].

Хоча в юриспруденції (як у більшості дескриптивних та аксіологічних наук) домінує теза, що мовне тлумачення – це побічне, другорядне тлумачення, а первісне тлумачення – це правове тлумачення [16], однак дотримання правил української мови є важливою умовою для досягнення точного та чіткого юридичного тлумачення.

До тлумачення права, крім урахування мовних норм, висувають певні вимоги у вигляді аксіом та принципів. Для всебічного роз'яснення необхідне застосування не лише правових принципів. Потрібно також враховувати і принципи доктрини права з цього питання. Синтаксичні конструкції не повинні відрізнятися від офіційних літературних конструкцій національної мови. Мова права – це офіційна мова документа, в якій виражена колективна воля законодавця. Важливе значення має чіткість і доступність мови права, що, однак, не повинно спрощувати виклад норм права, впливати на їх зміст та точність формулювань. Для досягнення необхідної відповідності між волею законодавця і відображенням цієї волі в тексті норма права повинна бути сформульована максимально точно.

У нормі права неприпустима двозначність. Тому велике значення надається використанню термінології. Юридичний термін являє собою слово або словосполучення, вжите в законі або законодавчому акті, яке виступає узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і чіткий зміст та відрізняється однозначністю, функціональною стійкістю. Головними ознаками терміна є адекватність відображення змісту поняття, однозначність, незалежність тлумачення терміна від контексту, а також його логічне співвідношення з іншими родовими

термінами та професійний рівень практичного вживання. Він має соціально обов'язковий характер та не наділяється емоційним забарвленням. Слід зазначити, що загальноживані терміни дуже часто мають різне тлумачення. Тому, використовуючи такі терміни, слід пам'ятати, що тлумачити їх потрібно так, аби було зрозуміле їх значення. Якщо в законі немає визначення загальноживаного терміна, його значення виводять із загального контексту. З метою уникнення надмірно широкого чи неточного тлумачення терміна доцільно додавати до нього відповідне нормативне тлумачення. Воля законодавця повинна бути сформульована за допомогою максимально обмеженої кількості термінів і фраз, зайвих слів, частих повторень, багатослівності, різних порівнянь, також слід уникати гіпербол. Недоцільне вживання лексики для емоційного забарвлення мови.

Один із найбільш розповсюджених та популярних прийомів тлумачення – це прийом, який є деривативом мовного. Його можна назвати «прийом дослівного тлумачення». Концепція прийому полягає в тому, що текст має говорити сам за себе. Згідно з цим прийомом текст потрібно розуміти в його прямому значенні. Проте ті, хто віддає перевагу дослівному прийому, зазначають, що існують винятки – його результат є незадовільним. Наприклад, коли сприйняття слів юридичного тексту в їх прямому значенні призвело б до абсурдного результату. Тому необхідно відійти від дослівного принципу і застосовувати інші засоби та прийоми тлумачення, коли словам можна надати й іншого значення, що найбільше відповідає суті поняття.

Інший прийом юридичного тлумачення текстів — цільовий (телеологічний) принцип [17, 36]. Цей прийом спрямовано на встановлення мети видання нормативного акта: безпосередньої, віддаленої, кінцевої. Тобто цей прийом слугує для встановлення зв'язку норми з об'єктивними наслідками її здійснення. Відповідно до цього прийому перевагу в тлумаченні текстів слід надавати призначенню (меті видання) законодавчого акта. До уваги мають братися загальні цілі правової системи, такі як захист прав людини [18, 26], справедливість, безпека та

дійовість. Це особливо важливо при тлумаченні галузевих законодавчих актів. Певний закон може мати особливі цілі в тій або тій галузі права при регулюванні правовідносин.

Якщо ці спеціальні або загальні цілі вказують на необхідність тлумачення, прихильники цільового прийому вважають, що «цільовому» значенню потрібно надавати перевагу порівняно зі «звичайним», дослівним тлумаченням текстів. Але не варто забувати про існування певних обмежень, встановлених різними правовими системами. Коли тлумачиться законодавчий акт, той, хто його тлумачить, може, безумовно, переглянути його в цілому, тобто в безпосередньому зв'язку із галуззю права, а також відповідними підзаконними актами, беручи до уваги, яким був попередній стан цього закону і які його недоліки. Прихильники цільового принципу стверджують, що тлумачеві слід надати можливість брати до уваги звіти й пропозиції офіційних комісій та інші матеріали, підготовлені у зв'язку з прийняттям певного закону.

Саме цільовий принцип тлумачення закріплений у чинному законодавстві України. Йдеться про принципи тлумачення міжнародних договорів, закріплених у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів можна застосовувати по аналогії до інших законодавчих актів України. Відповідно до розділу 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів загальне правило тлумачення міжнародних договорів полягає в тому, що договір повинен тлумачитись добросовісно, у прямому значенні, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також з огляду на об'єкт і цілі договору. Для цілей тлумачення договору контекст охоплює крім тексту та преамбули й додатки: (а) будь-яку угоду, що стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору; (б) будь-який документ, складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору і прийнятий іншими

учасниками як документ, що стосується договору. Поряд з контекстом враховуються: (а) будь-яка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень; (б) наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; (с) будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками. Спеціальне значення надається терміну в тому випадку, коли встановлено, що учасники мали такий намір.

Віденська конвенція допускає звернення до додаткових засобів тлумачення, зокрема й до підготовчих матеріалів та обставин укладення договору, щоб підтвердити значення, яке впливає із застосування цільового принципу тлумачення, або визначити значення, коли цільове тлумачення: (а) залишає значення двояким чи незрозумілим; або (б) призводить до результатів, які є явно абсурдними або нерозумними.

Відповідно до українського законодавства саме така адміністративна установа, як Міністерство закордонних справ, має виключні повноваження щодо офіційного перекладу та автентичного викладу міжнародних договорів України. Однак «автентичний виклад» міжнародних договорів (відповідно до доктрини права) – це і є тлумачення такої форми українського законодавства, як чинні міжнародні договори України. Причому це виключне право на здійснення та обов'язковість такого тлумачення для всіх адміністративних установ України, в тому числі і для всіх судів України, має Міністерство закордонних справ України.

Насамкінець підкреслимо, що незалежно від того, якому принципу або способу тлумачення надається перевага, кожний

текст має розглядатися на тлі суспільства та правової системи певної країни. Враховуючи, що в Україні діють норми Конституції, закріплені в ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», а також у ст. 22: «Права і свободи людини і громадянина, закріплені у Конституції України, не є вичерпними. Конституційні права і свободи в Україні гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів України або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод», вважаємо за необхідне доповнити ст. 22 Конституції України щодо правил тлумачення правових норм частиною 4 такого змісту: «Не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини при здійсненні тлумачення норми права щодо прав людини судами України, в спорах фізичних осіб з державними органами України».

Також вважаємо, що для затвердження конституційного принципу верховенства права необхідно, щоб такі принципи і правила тлумачення, кодифіковані у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (статті 31, 32), як добросовісність тлумачення, урахування інтересів усіх зацікавлених сторін при тлумаченні, спрямованому на виявлення змісту норми, були закріплені в законодавстві України і слугували для тлумачення не тільки міжнародних договорів, а й національного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.: станом на 1 січня 2006 р.]. – К.: Верховна Рада України, 2006. – 51 с.
2. Антонін Скалія. Роль федеральних судів США в тлумаченні Конституції і законів / Антонін Скалія. – К.: Основи, 2007. – 350 с.
3. Лентовская Е. Божественное искусство толкования / Лентовская Е. – М.: Институт прав человека, 1997. – 320 с.
4. Грязин И. Текст права (Опыт методологического анализа конкурирующих теорий) / Грязин И. – Таллин: Искра, 1983.

5. Фарбер И.Е. Вопросы толкования советского закона / Фарбер И.Е. // Ученые записки Саратовского юридического института. – Саратов: Изд-во Саратовского юридического института, 1956. – Вып. 4. – 48 с.
6. Губаева Т.В. Словесность в юриспруденции / Губаева Т.В. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1995. – 270 с.
7. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон / Дурманов Н.Д. – М.: Политиздат, 1967. – 259 с.
8. Ткешелиадзе Г.Т. Судебная практика и уголовный закон / Ткешелиадзе Г.Т. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1975. – 240 с.
9. Черданцев А.Ф. Толкование советского права / Черданцев А.Ф. – М.: Юридическая литература, 1979. – 240 с.
10. Хабибулина Н.И. Язык закона и его толкование / Хабибулина Н.И. – Уфа: Юридическая мысль, 1996. – 230 с.
11. Кондрашова Т.В. О судебном и законодательном толковании норм уголовного права / Т.В. Кондрашова // Российский юридический журнал. – 2000. – № 2. – С. 9.
12. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора / Черданцев А.Ф. – М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2003. – 200 с.
13. Тилле Анатолий. Занимательная юриспруденция / Тилле Анатолий. – М.: Галарт, 2000. – 120 с.
14. Вавилова А.А. Значение орфографии и пунктуации в тексте нормативного правового акта / Вавилова А.А. – Барнаул: Изд-во Алтайского университета, 2007.
15. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С. – М.: Норма, 1999.
16. Канке В.А. Философия для юристов / Канке В.А. – М.: Омега-Л, 2008. – 360 с.
17. Насырова Т.Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона / Насырова Т.Я. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 210 с.
18. Мармазов В. Про телеологічне (цільове) тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / В. Мармазов // Право України. – 2004. – № 1. – С. 26.

Катерина КАРАЩУК

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Резюме

Досліджуються прийоми, засоби, принципи тлумачення, відомі сучасній науці. Запропоновано впровадження нової конституційної норми щодо неприпустимості звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини при здійсненні тлумачення судами норми права щодо прав людини та в спорах фізичних осіб із суб'єктами владних повноважень.

Екатерина КАРАЩУК

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТОЛКОВАНИЯ НОРМ ПРАВА

Резюме

Исследуются приемы, средства, принципы толкования, известные современной науке. Предложено введение новой конституционной нормы относительно недопустимости сужения содержания и объема существующих прав и свобод человека при осуществлении толкования судами нормы права, касающейся прав человека, и в спорах физических лиц с субъектами властных полномочий.

Catherine KARASHCHUK

SOME ASPECTS OF LEGAL NORMS INTERPRETATION

Summary

The methods, means and principles of interpretation, known in the modern doctrine are examined. The author formulated proposals to enact new constitutional norm on content and scope of existing rights and freedoms narrowing inadmissibility when interpreting the law by courts, connected with human rights and in disputes of individual person with subjects of state power.